

УДК 339.543

Б.Г. Ревчун, доц., канд. екон. наук*Кіровоградський національний технічний університет*

Протекціонізм як реакція на нестабільність розвитку ринкової економіки

У статті розглядається питання протекціонізму в світлі поточної світової фінансово-економічної кризи, пропонується декілька рекомендацій розв'язання проблеми на національному та глобальному рівнях.

протекціонізм, фритредерство, торговий капіталізм, вільна торгівля, меркантилізм, споживчі можливості, тарифна війна, мито, квота, нетарифні обмеження, ГАТТ, Міжнародний торговельний фонд

Протекціонізм, як відомо, це державна політика, спрямована на заохочення вітчизняної економіки на розширення зовнішніх ринків та захист національної економіки від іноземної конкуренції, яка реалізується шляхом створення законодавчих та економічних перешкод на шляху вільної міжнародної торгівлі. Ця політика має довгу історію теоретичного аналізу та практичного застосування. Протекціонізм виник в епоху зародження першої, торгової, стадії капіталізму. Природно, що його першими дослідниками стали купці, торговці, які в зворотному перекладі на італійську називаються меркантилістами. З кінця XV-го століття і протягом наступних двох з половиною віків торговельна політика протекціонізму, яка була теоретично обґрунтована й практично апробована меркантилістами, вважалася природною й ефективною. І тільки на початку XIX століття видатний англійський економіст Д. Рікардо розробив засади принципово протилежної економічної політики фритредерства, тобто вільної торгівлі між країнами. На основі своєї теорії порівняльних переваг Д. Рікардо математично переконливо доводить, що відмова від протекціонізму і перехід на засади вільної торгівлі дозволить кожній країні визначити для себе виробництво з найменшими альтернативними витратами, що, за умов обопільно вигідних умов обміну спеціалізованими товарами, забезпечить максимально ефективне використання економічних ресурсів та збільшення *споживчих* можливостей населення країн, що беруть участь у міжнародному поділі праці та зовнішній торгівлі.

Незважаючи на деякі критичні зауваження на адресу теорії порівняльних переваг [1, 198], більшість економістів світу вважають її правильною й актуальною, що знаходить своє підтвердження в складному й звивистому шляху міжнародного законодавчого й інституціонального закріплення за політикою фритредерства магістрального тренду розвитку міжнародних торговельних відносин. На додаток до двосторонніх, багатосторонніх (ГАТТ) та регіональних (ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР тощо) торговельних стосунків більшість країн об'єднується під егідою СОТ, фундаментальними засадами якої є саме принципи вільної торгівлі.

Але кожного разу, коли така іманентно притаманна ринковій економіці риса, як нестабільність економічного розвитку починає проявлятися на національному, міжнародному та світовому рівнях, відбувається певна реанімація протекціонізму. Це, перш за все, спостерігається на політичному рівні, хоча інколи й економісти (не кажучи вже про певні зацікавлені бізнесові кола) допускають висловлення, які частково або суттєво відроджують і реабілітують протекціоністські погляди [2, 3; 3, 1]. Однією з перших подій, яка гальванізувала теорію і практику протекціонізму, була світова

економічна криза 30-х років XX століття. Розвинуті країни, найбільш долучені до міжнародної торгівлі, почали вдаватися до більш жорстких протекціоністських заходів, прагнучи самотужки, за рахунок своїх торговельних партнерів вийти зі світової кризи з меншими втратами для своїх економік. Найжорсткіший протекціоністський митний закон, ініційований американськими конгресменами Смутом і Хаулі на початку 1930 року, передбачав у середньому 50-відсоткове мито на товари, що імпортувалися до США [4, 417]. За чотири роки дії цього закону США зазнали великих втрат у майже всіх американських виробників, які постраждали від своєї помсти, тобто аналогічних протекціоністських обмежень з боку країн, які імпортували їх продукцію. Тарифна (тобто митна) війна стала причиною тривалого поглиблення Великої Депресії [4, 417], так само як і світової економічної кризи 1930-х років в цілому. Зрозумівши це, Конгрес США у 1934 році прийняв закон про взаємні торговельні угоди з іноземними державами, які спонукали американський уряд відновлювати зовнішньоторговельні стосунки на двосторонньому рівні окремо з кожним потенційним торговим партнером на основі політики зниження імпортих мит [4, 417].

Звичайно, радикально відмовитися від протекціоністських бар'єрів за умов кризи та II Світової війни було складно. Але усвідомлення необхідності відходу від жорсткого протекціонізму й нові повоєнні можливості мирного й обопільно вигідного врегулювання міжнародних торговельних відносин підштовхнули до створення у 1947 році такої інституції, як ГАТТ (Загальної угоди про мита і торгівлю). Країни-члени цієї угоди зобов'язалися поступово демонтувати митні та інші бар'єри, що перешкоджають вільному руху товарів через свої кордони.

Економісти стверджують, що повоєнне відродження в більшості країн-членів ГАТТ мало досить високі темпи завдяки дотриманню ними рекомендацій та вимог, які періодично спільно вироблялися під час так званих «раундів» («Токійського», «Уругвайського» тощо) торгових перемовин в рамках цієї інституції.

Пізніше ГАТТ поступово трансформувалася в СОТ, з успадкуванням останньою всіх принципових положень щодо неухильного переходу членів Світової організації торгівлі від протекціонізму до вільної торгівлі. Репрезентативність та авторитет СОТ мають забезпечувати омріяне Давидом Рікардо суттєве зростання світової економіки без збільшення використаних ресурсів задля розширення споживчих можливостей кожної людини у світі, об'єднаному міжнародним поділом праці й ефективним зовнішньоторговим механізмом обміну зрослими обсягами вироблених життєвих благ.

Але циклічність, нестабільність розвитку економік ринкового типу кожного разу, коли вони входять у фазу рецесії чи депресії, є спокусливими для малопідготовлених економістів, популістські налаштованих політиків і неефективних вітчизняних виробників, не сповна розуміючих суть проблеми або переслідуючих власні бізнесові чи політичні цілі, для реанімації, пропаганди та запровадження у життя протекціонізму. Наприклад, у США під час загострення економічного спаду на початку 1980-х років XX століття теж намагалися застосовувати протекціоністську політику в плані захисту своєї металургійної галузі., де з 1960 по 1982 рр. зайнятість упала з 571.6 тисяч до 239.4 тисяч робітників через суттєве зростання імпорту чавуну та сталі з Європи, Бразилії, Японії та інших східноазійських країн [1, 199].

Як правило, у випадках загрози з боку іноземних конкурентів адепти протекціоністської політики спекулюють на проблемі втрати робочих місць у відповідній вітчизняній галузі. Але, насправді, існують кращі засоби стимулювання зайнятості. Так, треба визнати, що будь-яка програма обмеження іноземної конкуренції й насправді у короткостроковому періоді зберігає робочі місця в галузі, яка потрапляє під захист. Програма спрацьовує, але ціною великих втрат для споживачів у формі більш високих цін, а для економіки в цілому – у формі неефективного використання

ресурсів. Наприклад, згідно дослідженням у США в середині 1980-х років, різні імпорتنі мита і квоти коштували американським споживачам приблизно 80 тисяч доларів за кожне збережене завдяки цим протекціоністським заходам робоче місце [5, 744].

Політика протекціонізму неодмінно провокує торгові війни. У сьогоднішньому щільно взаємопов'язаному світі кожна недружня дія з боку однієї країни провокує аналогічні ворожі заходи протидії в дусі «око за око». У випадку зі спробами уряду США захистити на початку 1980-х років свою металургійну галузь під протекціоністський удар було поставлено власних експортерів ряду інших продуктів, зокрема виробників хімічної промисловості й спортивних товарів, на які європейські країни тодішнього «Спільного Ринку» відразу ж наклали численні й жорсткі торговельні обмеження [6, D1].

Подібний екскурс в історію теорії та практики протекціонізму дозволяє нам проаналізувати сьогоднішню ситуацію, що склалася в Україні та світі в контексті сучасної фінансово-економічної кризи. На жаль, вона знову породжує теоретичні та практичні спроби перегляду ставлення до протекціонізму. Із вуст багатьох політиків, бізнесменів та навіть економістів лунають заклики на кшталт «Купуй американське (українське, французьке, німецьке тощо)», «Захистимо вітчизняного товаровиробника!» «Покладемо край імпортній чумі!» і т. п.

Щоправда, більшість чільних політиків розвинених країн світу, дослухаючись до порад і застережень своїх економічних радників, періодично заявляють про неефективність і згубність повернення до політики протекціонізму [7, A13], але водночас дозволяють собі суперечливі, часом відверті, але частіше завуальовані заклики протекціоністського змісту. Це спостерігалось на зустрічах «Великої сімки» (G 7) і «Великої двадцятки» (G 20) наприкінці 2008 і на початку 2009 рр. Наприклад, голови урядів Іспанії та Італії на конференції G 20 у Берліні 22.02.09 заявили про неприпустимість протекціонізму, натякаючи на заяви керівників деяких інших провідних світових держав. Подібна критика є небезпідставною. Так, найпалкіший ідеолог європейської інтеграції Президент Франції Н. Саркозі пообіцяв надати невідкладну допомогу в 3 млрд. євро французьким автовелетням «Пежо», «Сітроен» та «Рено» в обмін на обіцянки не закривати підприємства і не скорочувати робочі місця. Париж звинуватили у протекціонізмі, порушенні принципів спільного європейського ринку. Особливо обурювалися в країнах Східної Європи, куди західноєвропейські автоконцерни перенесли значну частину своїх виробництв, на яких зайняті понад 12 млн. працюючих і які найбільше страждають від кризи [8, 6].

Деякі держави вже переходять від слів до діла, запроваджуючи конкретні протекціоністські заходи, як, наприклад, Франція, яка сприяє закриттю філій своїх автоконцернів в Румунії задля збереження робочих місць на власних вітчизняних заводах. Україна вдається до заборони «некритичного імпорту», якщо певні аналоги закордонних товарів виробляються на рідних теренах. Наприкінці лютого 2009 року Президент України В. Ющенко підписує прийнятий Верховною Радою України закон про додаткову надбавку до імпортного мита у розмірі 13 відсотків. СОТ нервово реагує на це, обіцяє в травні 2009 року винести свій вердикт щодо цього порушення засадничих принципів організації, в яку незадовго до цього було прийнято нашу країну. Російська Федерація, захищаючи свій автопром, теж на початку 2009 року підвищує мито на імпортні автівки, руйнуючи бізнес багатьох власних імпортерів-автодилерів [7, A 13].

Перераховуючи подібні приклади, яких, на жаль, сьогодні досить багато, необхідно, спираючись на досягнення сучасної економічної думки та на відповідний

чималий світовий досвід, дати неупереджений аналіз та спробувати виробити певні рекомендації стосовно економічної політики за умов кризи та посткризового періоду.

Констатуючи, що політика вільної торгівлі є вигіднішою для людства в цілому, було б жорстким і негуманним рекомендувати відразу і жорстко запроваджувати її, не розробивши відповідних ефективних перехідних програм допомоги тій меншій частині громадян кожної країни, яка постраждає, інколи драматично, якщо мита, квоти та інші численні нетарифні обмеження будуть раптово скасовані, або хоча б суттєво зменшені.

Якщо знову повернутися до теорії порівняльних переваг Д. Рікардо, з його прикладом двох країн – Британії і Португалії – і двох товарів – вина й тканини, то треба зауважити наступне. Власники виноробних підприємств і текстильних мануфактур у Португалії відразу ж побачать збитковість своїх капіталовкладень, так само як і наймані ними робітники відчують знеціненість їх інвестицій у набуття необхідних фахових навичок, безперспективність свого ресурсу на відповідних ринках праці. До того ж не все вимірюється грошима. Часто, втративши бізнес і роботу, треба міняти місце проживання, зриваючи всю родину з рідних теренів, втрачаючи старих друзів, добрих сусідів тощо. Те, що *більшість* громадян виграє від вільної торгівлі, буде малою втіхою для тих, хто став її жертвою.

Для усунення чи пом'якшення цієї проблеми в багатьох розвинених країнах розроблено програми допомоги працівникам, втратившим роботу через зміни ustalених зв'язків у рамках системи міжнародної торгівлі. Це програми допомоги в прилаштуванні до нових реалій, що надаються фірмам або безпосередньо працівникам у випадку рішень влади щодо подальшої лібералізації міжнародної торгівлі, що призводять до збитковості вітчизняних неконкурентноспроможних фірм та безробіття серед представників найманої праці через різке зростання обсягів імпорту.

Для фірм може передбачатися технічна допомога для виходу на показники більш економічно ефективного функціонування, фінансова допомога у формі державного кредитування або державних гарантій отримання під невисокі відсотки кредитування з боку приватних кредитно-фінансових установ, а також у формі податкових канікул різної тривалості. Для найманих працівників існують програми перекваліфікації, подовження термінів компенсаційних виплат по безробіттю та підйомних коштів, необхідних для переїзду до місцевостей розташування нових робочих місць.

Звичайно, на здійснення всіх вищезазначених заходів державі потрібні чималі кошти, і особливо в періоди циклічних спадів, криз і кроків з подальшої лібералізації міжнародної торгівлі, коли активізуються протекціоністські настрої. Як правило, чимало держав з різних причин демонструють політико-економічну короткозорість, нехтуючи можливістю акумулювання достатніх грошових фондів для проведення в життя перерахованих вище програм переходу до політики фритредерства. Особливо ця проблема є актуальною для країн із слабким експортним потенціалом. Тому, враховуючи беззаперечні економічні вигоди вільної торгівлі для споживачів усього світу, представляється доцільним створення міжнародних правових, фінансово-економічних та інституційних засад сприяння менш болісного виходу людства на магістральний шлях вільної торгівлі, пом'якшення цього процесу для тих, хто об'єктивно від нього страждає, за допомоги тих, хто від нього виграє. Сукупний економічний виграш від реалізації політики вільної торгівлі переважає втрати від фритредерства. Тому головна проблема сьогодні полягає в розробці і проведенні в життя засад та механізмів перерозподілу позитивного балансу переваг, причому таким чином, щоб у переможців «змагань з вільної торгівлі» не підірвати стимули до інвестиційної, інноваційної та виробничої діяльності. Це стосується як нинішніх так і потенційних експортерів. Представляється перспективним створення певної міжнародної структури в рамках СОТ на зразок МВФ, під егідою якої було б

сформовано спільний фонд коштів (назвемо його умовно Міжнародним торговельним фондом – МТФ) для фінансування/кредитування національних програм підтримки «жертв» розбудови світової системи вільної торгівлі, з квотуванням внесків та видатків (кредитів) країнам-донорам та країнам-реципієнтам, в залежності від масштабів їх участі в міжнародній системі вільної торгівлі, ступеню відкритості її ринків для іноземних конкурентів, потреб переходу на принципи фритредерства, потреб здійснення поточних та майбутніх програм допомоги при переході від протекціонізму до вільної торгівлі. Такий напрям розвитку міжнародних торговельних зв'язків видається реальним і актуальним із врахуванням новітніх викликів, породжених сучасною світовою фінансово-економічною кризою.

Список літератури

1. Gary M. Walton, Frank C. Wykoff. Understanding Economics Today. 4th ed. Burr Ridge, Illinois; Boston, Massachusetts; Sydney, Australia: Irwin, 1994.
2. Jeffrey E. Garten. Is Protectionism Unavoidable? - YaleGlobal, 6 February 2009.
3. Davos 2009. The Risk of a New Protectionism. – International Herald Tribune, January 29, 2009.
4. Appleyard D. R., Field(Jr) A. J. International Economics// Boston: Richard D. Irwin. Inc., 1992.
5. Baumol W.J., Blinder A.S. Economics. Principles and Policy. 3-d edition. N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1985.
6. The New York Times, January 12, 1984.
7. The Washington Post, February 17, 2009.
8. Голос України, № 43 (4543), 11.03.2009.

В статье рассматривается вопрос протекционизма в свете нынешнего финансово-экономического кризиса, предлагается ряд рекомендаций решения проблемы на национальном и глобальном уровнях.

The article deals with the issue of protectionism in the light of the current financial and economic crisis, and provides several suggestions how to solve the problem on the national and global levels.

Одержано 17.03.09